

ЈАСМИНА ЈОВАНОВИЋ*

**ПОЉОПРИВРЕДНО СТАНОВНИШТВО ТЕРИТОРИЈЕ ГРАДА БЕОГРАДА -
ОСНОВНЕ ТЕНДЕНЦИЈЕ У ДЕМОГРАФСКОМ РАЗВИТКУ, ПРОБЛЕМИ
И МОГУЋНОСТИ ЊЕГОВЕ РЕВИТАЛИЗАЦИЈЕ***

Садржај: Територију Града Београда у периоду после Другог светског рата, карактерисали су интензивани процеси квалитативне трансформације у погледу насељавања и размештаја становништва, територијалне организације производних и осталих активности. Од детерминанти које су највише утицале на ове процесе издвајају се миграциона кретања, условљена економским кретањима и развојем. Долази до наглог трансфера пољопривредног становништва у непољопривредне делатности. Учесће пољопривредног у укупном становништву Града Београда смањено је са 29,7% 1953. године на 12,6%, 1971. године, а 2002. године на 2,2%. Учесће активног пољопривредног у укупно активном становништву Града Београда смањено је са 34,5% 1953. године на 16,3% 1971. године, односно на 4,1% 2002. године. Смањење укупног и активног пољопривредног становништва резултат је ослабљеног утицаја демографских фактора (промене у величини и структури укупног и активног становништва) и појачаног утицаја социо-економских фактора. Основне тенденције будућег демографског развоја пољопривредног становништва условљене су могућностима његове ревитализације, јер су угрожене демографске резерве за формирање нове радне снаге у пољопривреди.

Кључне речи: пољопривредно становништво, тенденције, демографски развој, ревитализација, Београд

Abstract: The territory of Belgrade city after the Second World War, has been characterized by the intensive processes of qualitative transformation concerning settling and arrangement of population, territorial organization of production and other activities. The facts that mostly influenced these processes are migrations, caused by economic movements and development. There has been a sudden transfer of agricultural population into non-agricultural activities. Participation of agricultural population in total population of Belgrade city has decreased from 29,7% in 1953 to 12,6% in 1971, and to 2,2% in 2002. Participation of active agricultural population in total active population in Belgrade city has decreased from 34,5% in 1953 to 16,3% in 1971, and to 4,1% in 2002. The decrease of the total and active agricultural population is the result of the weakened influence of demographic factors (changes in number and structure of the total and active population), as well as the greater influence of socio-economic factors. The basic tendencies of the future demographic development of agricultural population are influenced by the possibilities of its revitalization, because demographic reserves to form new working powers in agriculture are endangered.

Key words: agricultural population, tendencies, demographic development, revitalization, Belgrade

Увод

Демографски развој становништва Града Београда под снажним је утицајем развоја његових функција и административно-територијалних промена после Другог светског рата, детерминисан економским, социјалним, географским, административним, културним и другим факторима. Доминантну компоненту

* Мр Јасмина Јовановић, асистент, Географски факултет, Студентски трг 3/3, Београд.

* Рад представља резултате истраживања пројекта 146015 које финансира Министарство науке и заштите животне средине Србије.

демографског раста територије Града Београда[†] представља миграциони прилив становништва, чији је интензитет и обим условљен функционалном и територијалном трансформацијом, интензивном деаграризацијом, урбанизацијом и редистрибуцијом становништва. Демографски процеси и социо-економски фактори утицали су на значајне промене у саставу становништва по економским обележјима. Промене у економској структури становништва под утицајем су развоја делатности изван пољопривредног сектора, миграционих кретања, промена у образовању становништва, стално растућег степена урбанизације и др. Период после Другог светског рата карактерише социјално-економска трансформација становништва из пољопривредних у непољопривредне делатности. Највеће промене у економској структури становништва десиле су се у периоду после 1971. године. На опадање пољопривредног становништва услед трансфера у непољопривредне делатности делује и његов природни прираштај, који је брзо опадао и био негативан, што је у вези са старосном структуром пољопривредног становништва, која се одликује све већим уделом старог у укупном становништву.

Основне тенденције демографског развоја пољопривредног становништва и његова редистрибуција проузроковане су општим друштвеним кретањима, променама у економској и другој структурама у земљи и на територији Града Београда. Процес деаграризације одвијао се пребрзо и стихијски са неповољним демографским и социо-економским последицама. Пољопривредно становништво у периоду 1953-2002. година на територији Града Београда у свим општинама и у апсолутном и у релативном смислу бележи константан пад. Основне карактеристике демографског развоја пољопривредног становништва (посебно - угрожене демографске резерве за формирање нове радне снаге у пољопривреди) условљавају могућност његове ревитализације.

Основне тенденције демографског развоја пољопривредног становништва

На територији Града Београда у периоду након Другог светског рата настају интензивни процеси промене привредне структуре, који се одражавају на квантитативне и квалитативне трансформације у структури становништва. Промене се одвијају различитим темпом и интензитетом по општинама и њиховим насељима. Основни показатељ утицаја структурних привредних промена на структуру становништва је смањење пољопривредног у укупном становништву. Период 1953-2002. година карактерише опадање броја пољопривредног становништва са 217505 на 35629, односно за 181876 становника. Смањење пољопривредног становништва (за 6,1 пута) под утицајем је биолошке и миграционе компоненте, као и промена насталих ширењем градске територије - обухватањем насеља чије се становништво претежно бавило пољопривредном производњом, посебно у периоду 1953-1971. година. Остварена тенденција опадања броја пољопривредног становништва на територији Града Београда настала је упоредо са развојем његових функција.

Промене у привредном развоју, након Другог светског рата, са наглашеним интензивним развојем индустрије, а након тога развојем услужних делатности, утицале су на опадање укупног и активног пољопривредног становништва. Преразметај становништва и активности на релацији село-град, пољопривредне-непољопривредне делатности услед стихијског карактера изазвао је негативне

[†] За демографску анализу пољопривредног становништва територије Града Београда, по општинама, при конципирању овог рада узета је административно-територијална подела Града Београда на дан 1. 1. 2002. године, која обухвата 16 општина: Барајево, Вождовац, Врачар, Гроцка, Звездара, Земун, Лазаревац, Младеновац, Нови Београд, Обреновац, Палилула, Раковица, Савски Венац, Сопот, Стари Град и Чукарица.

демографске, социјалне, економске, политичке и културне последице. Највеће промене у економској структури становништва десиле су се у периоду после 1971. године. Трансфер пољопривредног становништва у непољопривредне делатности, односно трансформација економске структуре становништва, настала је услед наглог процеса индустријализације и деаграризације (Радовановић С., 1999.). Учешће пољопривредног становништва у укупном становништву опада са 29,7% (1953. година) на 12,6% (1971. година), односно на 2,2% (2002. година), као и учешће активног пољопривредног у укупно активном становништву са 34,5% (1953. година) на 16,3% (1971. година), односно на 4,1% (2002. година), што представља основну карактеристику савременог демографског развоја и законитост процеса економског развитка.

Основне тенденције демографског развитка пољопривредног становништва на територији Града Београда могу се сагледати укључујући и његову унутаррегионалну компоненту. Учешће пољопривредног преко 50% у укупном становништву 1953. године од укупно 178 насеља има 150 насеља, 1971. године 104 насеља од укупно 189 насеља, а 2002. године само 3 насеља од укупно 165. Пољопривреда као делатност била је доминантна у насељима општина ширег градског подручја све до 1971. године када постаје основни извор радне снаге за секундарни и терцијарни сектор. "Основна карактеристика редистрибуције становништва је снажна територијално-демографска поларизација. Негативни ефекти овакве поларизације огледају се у сталном смањењу пољопривредног становништва услед емиграције и престанка биолошког обнављања и значајним променама њихових структура, пре свега у све израженијем процесу старења који за собом повлачи и остале структурне поремећаје, односно доводи до исцрпљености његових демографских ресурса" (Радовановић С., Ранчић М., 1995.).

Табела 1. Кретање укупног и пољопривредног становништва на територији Града Београда, по општинама, 1953-2002. год.

Општина	Укупно становништво			Ук. пољопривредно становништво			% учешће пољопр. у ук. становништву		
	1953	1971	2002	1953	1971	2002	1953	1971	2002
Барајево	18148	16552	25865	15837	10324	1864	87,3	62,4	7,2
Вождовац	61200	134206	157817	11056	5137	743	18,1	3,8	0,5
Врачар	75139	84291	61573	480	381	117	0,6	0,5	0,2
Гроцка	30659	35275	80271	26365	21130	6366	86,0	59,9	7,9
Звездара	66580	112938	137903	4797	2760	629	7,2	2,4	0,4
Земун	67196	139958	197981	18525	13091	2696	27,8	9,4	1,4
Лазаревац	38794	45675	60189	27483	18916	2316	70,8	41,4	3,8
Младеновац	39945	47134	55163	28762	20390	5212	72,0	43,3	9,4
Н. Београд	11339	92200	225575	1104	858	548	9,7	0,9	0,2
Обреновац	44484	53260	74082	32346	25332	7340	72,7	47,6	9,9
Палилула	67420	126380	160999	16907	14563	4206	28,6	11,5	2,6
Раковица	-	-	102215	-	-	267	-	-	0,3
С. Венац	65366	63531	44560	426	283	87	0,7	0,4	0,2
Сопот	23182	21166	21245	18823	12237	2343	81,2	57,8	11,0
Стари Град	81311	83742	58735	624	465	103	0,8	0,6	0,2
Чукарица	49409	153052	174467	13970	7043	792	28,3	4,6	0,4
Град Београд	731837	1209360	1638643	217505	152910	35629	29,7	12,6	2,2

Условљен низом природних и друштвено-економских фактора, процес деаграризације различито се манифестовао по појединим општинама, стварајући специфичне трендове у динамици и размештају пољопривредног становништва. Посматрано по општинама територије Града Београда пољопривредно становништво у апсолутном и у релативном смислу бележи константан пад. Учешће

пољопривредног у укупном становништву по општинама 1953. године кретало се од 0,6% (Врачар) до 87,3% (Барајево). Од укупно 15 општина 6 је имало учешће пољопривредног у укупном становништву преко 70%, 5 општина до 10%, 4 општине између 10 и 30%. По попису 1971. године ово учешће значајно се смањује и кретало се од 0,4% (Савски Венац) до 62,4% (Барајево). Број општина са учешћем до 10% повећао се на 8, између 10 и 50% учешћа имало је 4 општине, а између 50 и 70% само 3 општине. На основу резултата пописа 2002. године уочава се интензивна тенденција смањења учешћа пољопривредног у укупном становништву у свим општинама од 0,2% - Врачар, Нови Београд, Савски Венац, Стари Град до 11,0% Сопот (Табела 1).

Промене у динамици аграрне популације (брзо смањење апсолутних износа и релативног учешћа укупног и активног пољопривредног у укупном становништву) указују на брз али различит темпо одвијање процеса деаграризације по општинама на територији Града Београда. Различит темпо одвијања процеса деаграризације последица је изражених специфичности које су под утицајем низа природних и друштвено-економских фактора, односно последица особених природних услова, различитог степена трансформације привредне структуре и јачања непољопривредних делатности (неравномерног привредног и урбаног развоја), специфичних демографских (достигнуте различите фазе у транзицији становништва), социјалних и свеукупних друштвених кретања и промена. Смањењем укупног броја пољопривредног становништва долази и до редуковања активног пољопривредног становништва. Последица тога је значајно смањен демографски оквир из ког се формира нова радна снага у аграру.

Табела 2. Кретање укупног и активног пољопривредног становништва на територији Града Београда, по општинама, 1953-2002. год.

Општина	% учешће активног пољопривредног становништва								
	у укупном становништву			у укупном пољопривредном становништву			у укупном активном становништву		
	1953	1971	2002	1953	1971	2002	1953	1971	2002
Барајево	52,4	40,1	5,4	60,1	64,3	75,7	87,7	72,0	16,7
Вождовац	10,0	2,5	0,3	55,5	65,5	57,3	23,0	5,6	0,8
Врачар	0,2	0,2	0,07	30,4	46,5	39,3	0,5	0,5	0,2
Гроцка	46,8	40,2	4,9	54,4	67,2	61,7	87,4	69,8	14,2
Звездара	3,7	1,2	0,2	51,1	50,0	47,1	8,6	2,7	0,6
Земун	12,8	4,4	0,8	46,6	47,3	59,5	29,0	10,2	2,4
Лазаревац	38,3	25,9	2,9	54,1	62,5	74,9	74,2	54,7	8,2
Младеновац	41,7	28,3	6,5	58,0	65,3	69,0	77,2	55,0	19,3
Н. Београд	4,0	0,4	0,1	41,5	45,1	46,5	8,7	1,0	0,3
Обреновац	39,5	24,5	6,5	54,4	51,5	65,9	76,7	55,9	19,7
Палилула	15,1	5,9	1,6	52,4	51,5	63,2	31,8	12,8	4,7
Раковица	-	-	1,2	-	-	46,4	-	-	0,3
Савски Венац	0,2	0,2	0,09	35,4	49,8	48,3	0,5	0,5	0,3
Сопот	50,5	38,5	7,6	62,2	66,5	69,0	85,9	71,6	23,9
Стари Град	0,3	0,3	0,07	35,9	52,9	38,8	0,6	0,6	0,2
Чукарица	15,4	2,4	0,2	54,5	52,8	53,3	32,8	5,5	0,7
Град Београд	16,3	7,5	1,4	54,9	59,0	64,7	34,5	16,3	4,1

Учешће активног пољопривредног у укупном становништву на територији Града Београда у периоду 1953-1971. година смањено је са 16,3% на 7,5%, да би 2002. године износило 1,4%. Изразито смањење овог учешћа у периоду 1971-2002. година карактерише све општине, од којих се посебно издвајају општине: Барајево, Гроцка, Лазаревац, Младеновац, Обреновац и Сопот, које су у периоду 1953-1971. година имале високо учешће активног пољопривредног у укупном становништву. Учешће у овим општинама 1953. године креће се од 38,3% до 52,4%, године 1971. од 24,5% до

40,2%, да би се 2002. године смањило и износило од 2,9% до 6,5%. Смањење учешћа пољопривредног у укупном становништву утицало је на смањење учешћа активног пољопривредног у укупно активном становништву Града Београда са 34,5% 1953. године на 16,3% 1971. године, односно на 4,1% 2002. године. Посматрано по општинама 1953. године општине Барајево, Гроцка, Лазаревац, Младеновац, Обреновац и Сопот имају високо учешће активног пољопривредног у укупно активном становништву од 74,2% до 87,7%, да би се у 1971. године то учешће, истих општина, смањило и кретало у интервалу од 54,7% до 72,0%, а 2002. године од 8,2% до 23,9%. Остале општине карактерише ниже учешће активног пољопривредног у укупно активном становништву од 0,5% до 32,8% 1953. године, од 0,5% до 12,8% 1971. године и од 0,2% до 4,7% 2002. године. (Табела 2.)

Смањењем учешћа укупног и активног пољопривредног у укупном, односно укупно активном становништву долази до пораста учешћа активног пољопривредног у укупном пољопривредном становништву са 54,5% 1953. године на 59,0% 1971. године, односно на 64,7% у 2002. години. Учешће активног пољопривредног у укупно пољопривредном становништву по општинама 1953. године кретало се од 30,4% (Врачар) до 62,2% (Сопот). По попису 1971. године ово учешће се повећава и креће се од 45,1% (Нови Београд) до 67,2% (Гроцка), а по попису 2002. године учешће активног пољопривредног у укупно пољопривредном становништву по општинама креће се од 38,8% Стари Град до 75,7% Барајево (Табела 2).

Променом у укупном пољопривредном становништву долази и до промена - редуковања активног пољопривредног становништва. Смањене демографске резерве за формирање нове радне снаге у пољопривреди представљају основни проблем даљег развоја пољопривреде ове територије. Актуелне тенденције смањења радне снаге ангажоване у пољопривреди и перспективе њеног обнављања у будућности указује на значајан проблем – питање могућности даљег обнављања пољопривредног становништва. На интензивно опадање укупног броја пољопривредног становништва на територији Града Београда делује природни прираштај пољопривредног становништва, који је брзо опадао и био негативан, што је у вези са његовом старосном структуром (која се одликује све већим уделом старог у укупном пољопривредном становништву), уз истовремено изражено миграционо кретање пољопривредног становништва, мотивисано преласком у непољопривредне делатности (Јовановић Ј., 2003.).

Промене у обиму укупног и активног пољопривредног становништва утицале су на значајне промене њихових структура, посебно по старости. Пад стопа активности по старосним групама 0-19, 20-39 и 40-59 година и пораст у старосној групи 60 и више година 2002. године настао је услед тога што су "резерве" пољопривредног становништва достигле ниво који се приближава минимуму. Наталитет је у сталном опадању, па је учешће пољопривредног у укупном становништву све ниже тако да њихова стопа активности има све мањи утицај на висину опште стопе активности пољопривредног становништва (Пенев Г., 1984.). На територији Града Београда 2002. године учешће активног пољопривредног становништва старог 0-19 година у укупном активном пољопривредном становништву износи 0,5% (1,7% у 1981. години), становништва старог 20-39 година износи 8,9% (31,5% у 1981. години), становништва старог 40-59 година износи 34,8% (42,2% у 1981. години) и становништва старог 60 и више година износи 53,8% (24,6% у 1981. години). Тенденција смањења учешћа активног пољопривредног у укупно пољопривредном становништву посебно је изражена код старосних група 0-19 и 20-39 година као последица сужене демографске основе за формирање радне снаге у пољопривреди.

Промене у кретању пољопривредног становништва у периоду 1953-1971. године одразиле су се неповољно на старосну структуру у периоду 1981-2002. година

на територији Града Београда, тако да учешће пољопривредног становништва у свим старосним групама опада, сем у групи становништво старо 60 и више година. Дугорочне тенденције опадања учешћа млађег и средовечног и пораста старог пољопривредног становништва у укупном пољопривредном становништву утицале су неповољно на формирање пољопривредне радне снаге, преласком млађег становништва у непољопривредне делатности, тако да пољопривреда остаје са старијим становништвом које због недостатка млађе радне снаге остаје дуже активно.

Последице старења укупног и активног пољопривредног становништва су многобројне и негативне. Трансфер млађег становништва из пољопривреде у непољопривредне делатности утицао је на смањење радне снаге у пољопривреди. Односно, миграције млађег становништва на релацији пољопривреда-непољопривредне делатности утицале су на поремећај старосно-полне структуре, што се одразило на репродукцију пољопривредног становништва. Неповољна старосна структура не омогућава ни просту репродукцију укупног пољопривредног становништва и радне снаге у оквиру њега. Контигент фертилног пољопривредног становништва је редукован што се одражава на ниске стопе наталитета, а повећано учешће старог пољопривредног становништва одражава се на повећање стопа морталитета што неминовно доводи до негативног природног прираштаја пољопривредног становништва. Такође, и процес деаграризације непосредно је утицао на нагло старење укупног и активног пољопривредног становништва. Процес демографског старења пољопривредног становништва је једна од основних карактеристика ове територије. С обзиром да су негативне тенденције у природном кретању пољопривредног становништва настављене, а старосно-полна структура неповољна у будућности се може очекивати још интензивнији процес старења пољопривредног становништва (Јовановић Ј., 2003.).

Под утицајем процеса деаграризације, укупно и активно пољопривредно становништво је опало преласком у непољопривредне делатности и сопственом демографском транзицијом. Условљен низом природних и друштвено-економских фактора, процес деаграризације различито се манифестовао по појединим општинама, стварајући специфичне трендове у динамици и размештају пољопривредног становништва. Процес трансформације услед брзине и стихијског одвијања промена, проузроковао је последице на даљи демографски, привредни и територијални развој. Основни проблем представљају угрожене демографске резерве за формирање нове радне снаге у пољопривреди (Спасовски М., 1989.). Тенденције у динамици, односно свеукупности демографских промена, пољопривредног становништва под снажним утицајем су друштвено-економских фактора и у различитој су корелацији са природним потенцијалима за развој пољопривреде.

Проблеми и могућности ревитализације пољопривредног становништва

Интензивим развојем делатности секундарног и терцијарног сектора у односу на примарни, настале су нагле и директне промене у кретању пољопривредног становништва и његових структура. "Последице убрзане деаграризације огледају се у апсолутном и релативном опадању пољопривредног становништва, при чему је трансфер у непољопривредне делатности био најзначајнија компонента смањења пољопривредног становништва" (Радовановић С., 1999.). Економски фактори утицали су на темпо одражавања демографских фактора (карактер, интензитет, смер и последице миграционих кретања, као и негативне тенденције у природном кретању пољопривредног становништва) који су деловали на промене у кретању пољопривредног становништва и његових структура.

Раст урбане популације и њене све веће потребе за прехранбеним производима указују на значај обезбеђивања услова за развој приградске пољопривреде. Град

Београд је велики производни и највећи прометни центар у земљи. Иако се београдско тржиште не снабдева пољопривредним производима само са своје територије, ипак због повољних услова (природних, саобраћајних и већ постојећих прехрамбених предузећа и индивидуалних произвођача) реално је дати приоритет пољопривредним производима (по обиму, структури и квалитету) са своје територије. Специфичност организовања пољопривредне производње од значаја је када се има у виду тенденција специјализације тржишне пољопривредне производње. Самим тим, улагање у развој пољопривреде има вишеструк значај за становништво и привреду ове територије. Међутим, услед процеса деаграризације ова делатност се суочава са основним проблемом - пад укупног и активног пољопривредног становништва, односно прелазак пољопривредног становништва у друге привредне делатности.

У сеоским насељима (међу којима се посебно издвајају она која припадају општинама Барајево, Гроцка, Палилула, Младеновац и Сопот) у којима пољопривреда представља значајну економску базу локалног развоја неопходно је комбиновање развоја пољопривреде и других њој комплементарних привредних делатности, у циљу заустављања миграционих кретања, запошљавања становништва и амортизовања градске незапослености. Велики број становника из социо-економских разлога запослен је у непољопривредним делатностима али и пољопривреди као допунској делатности. То значи, да се одређени број непољопривредног становништва услед немогућности да живи у граду где је запослен, делимично деаграризовао и прешао на мешовит тип привређивања. Оживљавање и унапређивање пољопривреде, која данас представља запостављену привредну грану, уз истовремено унапређивање осталих грана привредних делатности је неопходно због потребе да се мења друштвени и економски статус пољопривредног становништва. С' тим у вези, питање организованог и усклађеног друштвеног, демографског, економског и регионалног развоја, а у том опсегу развоја савремене специјализоване приградске пољопривредне производње од све већег је значаја.

Демографске потенцијале пољопривредног становништва угрозили су интензивни миграциони токови. Дошло је до значајних промена у укупном броју пољопривредног становништва, његовим виталним карактеристикама и структурама, што је довело до губитка радне снаге ангажоване у пољопривреди и перспективе њеног обнављања. Природно кретање пољопривредног становништва ове територије "налази се у фази изразите регресије фертилитета, наталитета и природног прираштаја, која је објективно довело у питање просто обнављање" (Радовановић С., 1999.) пољопривредног становништва. Остварене тенденције и промене у кретању пољопривредног становништва (укупног и активног) и његовим компонентама утицале су неповољно на промене у његовим структурама (посебно старосној). Неповољна старосна структура пољопривредног становништва представља ограничавајући фактор за ангажовање потребне радне снаге у пољопривреди, јер улазећи радни контингент младе популације константно опада. Неповољне структуре укупног и активног пољопривредног становништва условљене су миграционим кретањима, падом фертилитета и природног прираштаја. Процес демографског старења пољопривредног становништва је основна карактеристика ове територије. Уколико се наставе наведене актуелне тенденције у будућности озбиљно ће се угрозити могућности обнављање потенцијала пољопривредног становништва.

Наведене основне тенденције демографског развоја пољопривредног становништва су неповољне, и с' обзиром на "карактер њихове условљености оправдане су претпоставке...да није реално очекивати да ће се у непосредној будућности основни узроци таквих тенденција битно променити" (Радовановић С., 1999.). Смањење пољопривредног становништва (укупног и активног) је неминовно, али је морало бити планско, односно усклађено савременим условима живота и рада - оптималан број пољопривредне радне снаге уз примену савремене технике и

технологије, побољшање природних потенцијала значајних за пољопривредну производњу, односно остваривање повољних услова привређивања у пољопривреди. Такође, треба нагласити да би се узроци наведених негативних тенденција могли отклонити и укидати разноврсних рестриктивних мера из прошлости: промена става и економског, па и политичког, утицаја државе са неперспективног на перспективни развој пољопривреде као делатности - смањење досадаšnjих високих трошкова улагања у пољопривредну производњу (у почетној фази кроз олакшице/кредите, а касније засновану на тржишним законитостима) кроз строгу и наметнуту контролу и потцењену, неадекватну цену пољопривредних производа, сигурност зараде запослених у пољопривреди, неадекватно и потцењивачки решавање досадаšnjег питања социјалне и здравствене сигурности пољопривредног становништва и бројних других ограничења за успостављање оптималних односа између производних чинилаца.

Неопходност ревитализације пољопривредног становништва првенствено захтева суштинска решења санирања деструктивних последица деаграризације и њених друштвено-системских импликација, које су изазвале комплексне проблеме са озбиљним негативним демографским последица.

Изразито опадање пољопривредног становништва потенцира и демографску и социо-економску, организациону и територијалну страну овог процеса. Због тога, у први план треба ставити и демографски и економско-организациони аспект, који задире у друштвено-системску сферу, њене циљеве, политику и мере реализације који су многоструко повезани. Са демографског аспекта опадање пољопривредног становништва битно утиче на промене у укупном становништву, јер јединственост и комплексност демографског развитка намеће потребу да се испитује повезаност и зависност у демографским и друштвено-економским структурама, а такође њихов утицај и зависност од природног и миграционог кретања и трансформације породице и домаћинства. У погледу економско-организационог аспекта данашњи степен интегрисаности и организованости пољопривреде не одговара савременим захтевима њеног развоја и организованости. Демографске појаве и процеси у контингенту пољопривредног становништва и њихово деловање на укупан демографски развитак представља функцију агроекономско-организационог, као и целокупног друштвено-историјског процеса. Од овог односа зависи да ли ће се негативне импликације тренда опадања пољопривредног становништва наставити у будућности (Петровић Б., Радовановић С., 1985.).

Закључак

Основне тенденције демографског развитка пољопривредног становништва на територији Града Београда су неповољне и као такве утичу отежавајуће на могућност његове ревитализације у непосредној будућности. Интензивна деаграризација представља једну од основних карактеристика демографског и друштвено-економског развитка ове територије. Процес деаграризације у периоду после Другог светског рата текао је брзо, услед јаке демографске транзиције пољопривредног становништва и снажних миграција из примарног у секундарни и терцијарни сектор делатности. Учешће пољопривредног у укупном становништву, посебно посматрано по општинама ширег градског подручја где је пољопривреда као делатност била основна и доминантна и извор прихода становништва, све до 1971. године изразито је високо. Након овог периода долази до интензивног опадања када постаје основни извор радне снаге за секундарни и терцијарни сектор. Смањење пољопривредног становништва у периоду 1953-2002. година на територији Града Београда за 6,1 пута под утицајем је природне и миграционе компоненте, као и промена насталих ширењем градске територије - обухватањем насеља чије се становништво претежно бавило пољопривредном производњом, посебно у периоду 1953-1971. година. Остварена

тенденција опадање броја пољопривредног становништва на територији Града Београда настала је упоредо са развојем његових функција. Период до 1971. година карактерише директна деаграризација (директно запошљавање неквалификоване радне снаге у непољопривредне делатности), а наредни период индиректна деаграризација (запошљавање школоване радне снаге у непољопривредне делатности).

Трансфер становништва, посебно млађег, на релацији пољопривреда-непољопривредне делатности утицао је на поремећај старосно-полне структуре, што се одразило на репродукцију пољопривредног становништва. Неповољна старосна структура не омогућава ни просту репродукцију укупног пољопривредног становништва и радне снаге у оквиру њега. Контингент фертилног пољопривредног становништва је редукован што се одражава на ниске стопе наталитета, а повећано учешће старог пољопривредног становништва одражава се на повећање стопа морталитета, што неминовно доводи до негативног природног прираштаја пољопривредног становништва. Процес демографског старења пољопривредног становништва је једна од основних карактеристика ове територије. С обзиром да су негативне тенденције у природном кретању пољопривредног становништва настављене, а старосно-полна структура неповољна у будућности се може очекивати још интензивнији процес старења пољопривредног становништва. Променом у укупном пољопривредном становништву долази и до промена - редуковања активног пољопривредног становништва. Смањене демографске резерве за формирање нове радне снаге у пољопривреди представљају основни проблем даљег развоја пољопривреде ове територије. Актуелне тенденције смањења радне снаге ангажоване у пољопривреди и перспективе њеног обнављања у будућности указује на значајан проблем - питање могућности даљег обнављања пољопривредног становништва.

Опадање броја пољопривредног становништва са читавим комплексом озбиљних негативних демографских и осталих последица данас захтева суштинска решења санирања деструктивних последица деаграризације и њених друштвено-системских импликација. Процес убрзане деаграризације, нарочито услед развоја индустрије а касније делатности терцијарног сектора, довео је до брзих промена у структурама становништва које су значајано детерминисале најважније демографске карактеристике пољопривредног становништва. Тако да, територију Града Београда, после Другог светског рата, карактеришу значајне промене у структурама укупног и пољопривредног становништва под утицајем друштвено-економских и демографских фактора.

Наведене основне тенденције демографског развоја пољопривредног становништва су неповољне, и с' обзиром на "карактер њихове условљености оправдане су претпоставке...да није реално очекивати да ће се у непосредној будућности основни узроци таквих тенденција битно променити" (Радовановић С., 1999). Узроци актуелног демографског стања пољопривредног становништва су комплексни и утицали су на негативне последице у његовом демографском развоју. Да би се отклониле неповољне последице тенденције демографског развоја пољопривредног становништва и омогућило решавање основних проблема његове ревитализације неопходна је одговарајућа функционална демографска политика и концепт ревитализације пољопривреде.

ЛИТЕРАТУРА

- Радовановић С., (1999): **Основне тенденције у демографском развоју сеоског становништва и неки проблеми његове ревитализације**, Становништво, бр.1-4, год. XXXVII, ИДН ЦДИ, Београд.
- Радовановић С., Ранчић М., (1995): **Укупно становништво Југославије-размештај и урбанизација**, Становништво и домаћинства СР Југославије према попису 1991, Становништво 47, СЗС, Београд.
- Спасовски М., (1989): **Регионалне одлике кретања и територијалног размештаја пољопривредног становништва у СФРЈ**, Зборник радова, IV југословенски аграрногеографски симпозијум Вршац 1988, Савез географских друштава Југославије и Друштво географа Војводине, Нови Сад.
- Јовановић Ј., (2003): **Пољопривредно становништво и пољопривредна домаћинства Београда-демографска анализа и картографско моделовање**, Магистарски рад, Географски факултет Универзитета у Београду, Београд.
- Пенев Г., (1984): **Економске структуре сеоског становништва Југославије**, Становништво и домаћинства СР Србије према попису 1981, РЗС, Београд.
- Петровић Б., Радовановић С., (1985): **Пољопривредно становништво територије СР Србије ван територија САП и осврт на методолошка решења при дефинисању овог континента у попису становништва 1981. год.**, Научни преглед, Научно друштво СР Србије, бр. 12-13., Београд.
- Абecedни списак насеља СФРЈ, (1991): **Промене у саставу и називима насеља за период 1948 -1990. година**, СЗС, Београд.
- Упоредни преглед броја становника 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991 и 2002, књига 9, РЗС, Београд, 2004.
- Попис становништва 1953, књига XV, СЗС, Београд, 1960.
- Попис становништва и станова 1971, књига 10, СЗС, Београд, 1974.
- Попис становништва, домаћинстава и станова 2002, књига 5, РЗС, Београд, 2003.
- Попис становништва, домаћинстава и станова 2002, књига 7, РЗС, Београд, 2004.
- Документациони материјал пописа становништва 1981, СЗС, Београд.
- Документациони материјал пописа становништва 2002, РЗС, Београд.

JASMINA JOVANOVIĆ

S u m m a r y

AGRICULTURAL POPULATION OF BELGRADE CITY TERRITORY – BASIC TENDENCIES IN THE DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT, PROBLEMS AND POSSIBILITIES OF ITS REVITALIZATION

In the period after the Second World War, there have been intensive processes of the agricultural structure changes on Belgrade city territory, that are reflected on quantitative and qualitative transformations in the population structure. The changes took place in various speed and intensity in municipalities and their settlements. A fundamental evidence of the structural agricultural changes influence on the population structure is the decrease of agricultural in the total population on Belgrade city territory: in the period 1953-2002 it diminished from 29,7% to 2,2%, while the participation of active agricultural in total population diminished from 34,5% to 4,1%. For that reason, there has been the increase of active agricultural population participation in total agricultural population from 54,9% (1953) to 64,7% (2002). The changes in the dynamic agricultural population (rapid decrease of absolute amount and relative participation of all and active agricultural in total population) have been characterized by rapid and various speed of deagrarisation process in municipalities on the Belgrade city territory. The basic tendencies in demographic development of agricultural population are unfavourable so far. The character of their condition seen through the weakened influence of demographic factor (unfavourable changes of natural and migration components, the changes in structures, especially of age) and the greater influence of socio-economic factors, points to the depopulation trend that is above the speed of diminishing deagrarisation process.

The process of revitalization must be influenced not only by reducing and stopping of leaving agricultural to non agricultural population, but also motivating the inhabitants to return to agriculture. For that reason, it is necessary to encourage the development of other adequate and complementary activities.